

Industrilivets lokale lykkelege tiår? Follafoss i 1950-åra

■ Av Ingar Kaldal

1950-åra var tiåret da industrien var på sitt viktigaste i det norske samfunnet, ikkje berre for sysselsetting og inntekter, men som tema i visjonar og drømmar om eit godt og fornuftig liv. Her skal det handle om korleis dette tiåret arta seg i eit lokalt fabrikkksamfunn i Nord-Trøndelag, Follafoss i Verran.

Heilt frå tresliperiet vart bygd ved utløpet av Follaelva i 1909, var det berejvelken i dette vesle industrisamfunnet, som låg inst i Trondheimsfjorden og inntil 1930-åra stort sett hadde kontakt med omverda via sjøvegen.

Dei første 15 åra etter i 1945 må på fleire måtar ha vore den beste tida i Follafoss. Den kom etter ei nesten 30 år lang vanskeleg periode, først mellomkrigsåra med økonomiske kriser og arbeidsløyse, så krigsåra med full stans i produksjonen ved sliperiet. Så kom freden med oppgang og full sysselsetting. I 1950 var arbeidsstokken ved sliperiet like stor som før krigen, ca. 150 mann, så auka den vidare til ca. 200 i 1957. Frå 1950 til 1960 voks folketalet i Follafoss frå 549 til 662. Fabrikken gjekk godt. Frå 1960-åra kom det rasjonaliseringar som reduserte arbeidsstokken. Og da begynte sliperiet å gå dårlegare.

Men Follafoss slapp nedlegging, og i dag blir det produsert tremasse med ein topp moderne teknologi i Follafoss.

Finare forhold på jobben

1950-åra baud på gode konjunkturar. Korea-boomen i 1951 gjorde det muleg å selje tremassen for over det dobbelte av prisen eit par år før. Men også etter det heldt prisane seg jamt høge heilt til det første tilbakeslaget etter dei gode åra i 1957-58. I alle desse åra gjaldt det å produsere mest muleg, og å halde maskineriet i gang.

Dette ga fagforeininga gode kort på handa, som ho brukte i forhandlingar både om lønn og mannskapstal. Sliperiarbeidarforeininga reiste forslaget om premielønnsordning, og leiinga gjekk straks med på det. For kvart tonn som vart produsert over ei viss grense (basis) per veke, skulle arbeidarane ha eit tillegg. Dette var eit av fleire tiltak som på denne tida viste at fagforeininga gjekk saman med leiinga for å auke produksjonen.

Bildet over: Lasting av masse ved Follafos kai. Fotograf ukjent. Eigar: Södra Cell Folla.

I eit slikt lokalsamfunn hadde den bedrifta heile samfunnet var bygd omkring, gode grunnar til å gjere seg til ein slags lokal velferdsstat. Og i 1950-åra fanst det økonomisk overskot til å gjere det.

I same periode skjedde det også forandringar i sliperiet som gjorde det trivelegare å vere meir på jobb. Ikkje berre gjorde tekniske endringar at tidlegare tunge oppgåver i fabrikk vart lettare å greie. Arbeidet vart også utført i finare omgivnader, både i fabrikk og med nye møblar på spisesalen.

Fagforeininga gjorde no verne- og velferdsspørsmål til tema også i tariffoppgjera. I 1947 kravde sliperiarbeidarforeininga i Follafoss støvlar, regnfrakkar og arbeidshanskar for arbeidarane i tømmerhamna (der tømmeret låg i sjøen før det vart kapp til kubb og transportert inn i fabrikk), og "vareklær" (fangskinn) til dei som sto i vassølet og lempa trekubb på kubbloftet (der den kapp kubben vart lempa inn i slipeapparata). Etter kvart kom det også gratis kjeledressar, først og fremst for verkstadfolket, men snart også for andre. Frå fleire avdelingar i sliperiet vart det reist krav om "smusstillegg". Noe som før hadde vore normalt i arbeidet i ein slik fabrikk, nemleg å bli skitten, var enno noe ein måtte rekne med, men da burde det altså betalast ekstra, meinte fagforeininga. Det i seg sjølv tyder på ei forandring i haldninga til kva forhold ein skulle godta og ikkje i arbeidet i ein slik fabrikk.

Samtidig var det ein tilvenningsprosess for kroppsarbeidarar å skulle tenke på å ha det 'fint' omkring seg. Av og til oppsto det irritasjon fordi leinga ikkje

Venstre: Brødboksar og anna kjøkkenutstyr, tørkestativ, sparkstøttingar – kanskje også ein og annan bærplukkar? Arbeidarane hausta fordelar av ein sterk fagorganisasjon og ei velvillig fabrikkleiing, mellom anna ved at arbeidarane fekk bruke fabrikk til å lage ting til privat bruk. Foto heimelaga bærplukkar: Norsk skogbruksmuseum. Over: Verkstadgjengen på 1930-talet. Fotograf ukjent. Eigar: Södra Cell Folla.

fekk arbeidarane til å ta dette alvorleg nok. Det gjorde at tillitsmennene kom i ei rolle som ordensvakter overfor arbeidarane: I 1956 lovte formannen i sliperiarbeidarforeininga å "formane" arbeidarane om å handtere dei nyoppussa lokalitetane og utstyret i fabrikk "med forsiktighet".

Ei anna forandring som kom i denne perioden, var at ein kunne vaske seg og skifte klede på fabrikk når arbeidsdagen var over. I 1957 sette verkstadarbeidarane også fram ønske om klesskåp, ein til kvar arbeidar, i vaskerommet. Nesten samtidig ba dei bedrifta kjøpe ei vaske-maskin så dei kunne vaske arbeidsklede sine i fabrikk utan å ta dei med heim. Og det vart gjort.

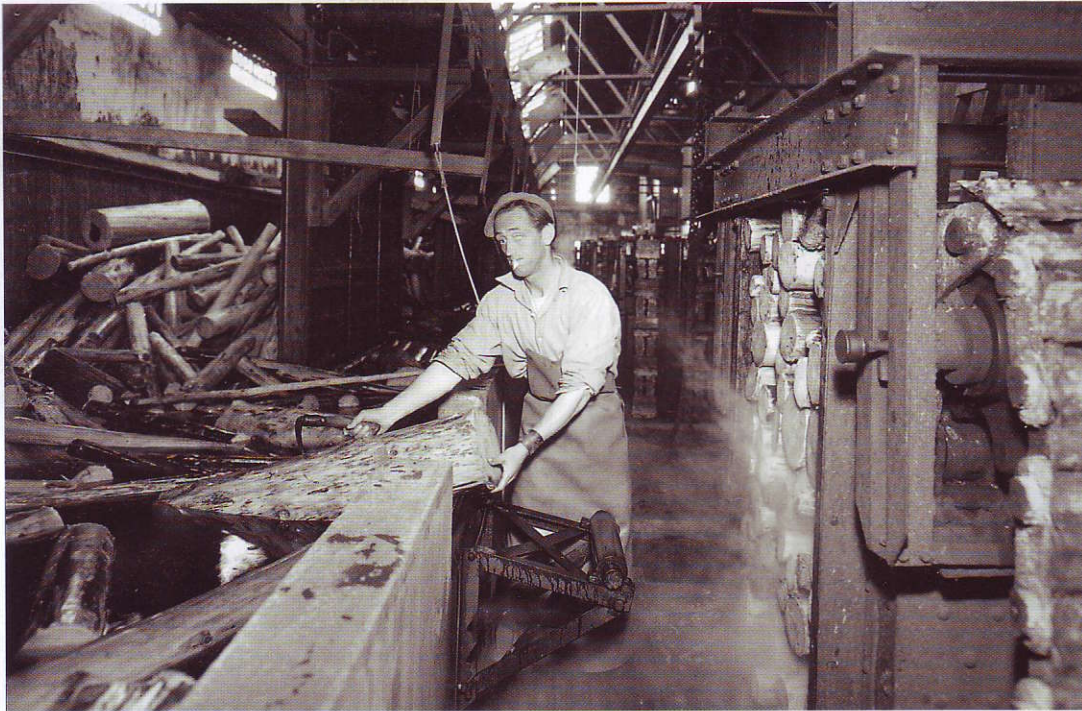
Husbygging

Høgkonjunkturen i 1950-åra ga bedrifta overskot til å støtte gode tiltak på fleire plan for lokalsamfunnet. Eit felt kor dette viste seg tydeleg, var bustadbygginga. Mange arbeidarar i Follafoss hadde venta lenge med å skaffe seg eigne hus, blant anna fordi dei mangla fast og stabilt arbeid. Når dette no vart annleis, sat bedrifta med viktige nøklar til ei forandring også i husspørsmålet. Ho eigde

mange av dei husa som fanst frå før, og det meste av tomteareala på staden. I 1946 selde bedrifta unna noen av dei gamle arbeidarbustadene som ho hadde bygd dei første åra. Det varsla ei ny tid.

Og leinga vart med på å sette opp ei prioriteringsliste for å reparere dei husa bedrifta alt hadde. Det vart laga kjellarar under gamle hus, sett opp murpiper, innreia matkjellarar, bygd størhus, lagt inn klosett og greve kloakkar, sett inn dobbelte vindauge og isolert veggjar. Samtidig grov, støypte, snekkerte og bygde arbeidarane mye på eiga hand. Den som ville ta eit tak for å hjelpe til, var ettertrakta i denne tida. Og all hjelp og stønad frå bedrifta kom godt med.

I staden for at bedrifta bygde fleire eigne arbeidarbustader, vart ho no meir enn før aktivt med på å hjelpe arbeidarane til å bygge sjølv. Men tildelinga av byggeløyve var sterkt rasjonert fordi det mangla materialar under gjenreisinga. Her skjedde enda ei kopling mellom høgkonjunkturen, bedriftas trong til å auke arbeidsinnsatsen, og arbeidarane sin velferd. Da regjeringa i 1951 innførte ei ordning med å love ekstra byggeløyve til arbeidarar som var med på å auke produksjonen på sin arbeidsplass ved å

Ein viktig del av velferdskrava til arbeidarane ved Follafoss etter krigen, var høvelege arbeidsklede, for eksempel "vareklær" (fangskinn) for dei som stod i vassølet og lempa kubb ved sliperiet. Fra Follafoss Tresliperi, 1950. Fotograf: Schrøder. Eigar: Sverresborg Trøndelag Folkemuseum.

arbeide ekstra overtid, vart sliperiet halde i gang ekstra fleire helger for å skaffe slike løyve. Dei vart fordelte ved trekning blant fagforeiningsmedlemmer som hadde byggeplanar. Så langt skjedde mye gjennom fagforeininga. Og til sjølve bygginga spytta bedrifta no raust i.

Tildelingane skjedde likevel ikkje etter noen bestemt avtale, og heller ikkje etter skrivne reglar. Kvar og ein som bygde, måtte be om å få støtte, og i prinsippet underkaste seg leiinga si individuelle vurdering. Dei som fekk støtte til å bygge eige hus, trong ikkje binde seg skriftleg til å bli verande på sliperiet for å få pengane. Korleis kunne bedrifta vere såpass raus, utan å stille som vilkår at dei som fekk støtte, vart verande i arbeid på sliperiet?

For fabrikkarbeidarar på ein stad som Follafoss var det sjølveigde huset noe som batt dei enda sterkare til å halde fast ved jobben, enn om dei budde i leigebustad. Å støtte arbeidarane i å bygge eigne hus, kunne slik sett vere god personalpolitikk. Den som eigde hus på ein stad kor det fanst ein dominerande arbeidsplass, hadde eit sterkt band ikkje berre til staden, men til jobben og fabrikkjen. Å slutte på sliperiet innebar for dei fleste å måtte flytte bort frå Follafoss. Og skjedde det, vart det huset ein hadde fått støtte til å bygge, ståande att, og kunne kjøpast av ein annan sliperiarbeidar. I eit slikt lokalsamfunn hadde den bedrifta heile sam-

funnet var bygd omkring, gode grunnar til å gjere seg til ein slags lokal velferdsstat. Og i 1950-åra fanst det økonomisk overskot til å gjere det.

Bedrifta som lokal velferdsstat

I forlenginga av dette temaet kan det nemnast ein annan skikk som ikkje nødvendigvis handla om store ressursar, men som i små drypp kan ha bidrege til å knyte band mellom bedrift, arbeidar, hushald og lokalsamfunn. I Follafoss skal det etter krigen ha vore utbreidd at arbeidarane "produserte" ting til private formål i fabrikkjen. På verkstaden vart det konstruert og laga hobby- og hushaldningsutstyr. Det skjedde etter arbeidstida (men neppe berre da). Ei arbeidarhusmor fortel at ein av arbeidskameratane til mannen hennar var ein "meister til å lage vaskemaskiner". Elles laga dei brødboksar og anna kjøkkenutstyr, tørkestativ, vedsager, trillebårer, akvarium, rattkjelkar og sparkstøttingar, og ulike redskapar og fritidsutstyr. Verkstadarbeidarane sto her for det meste, men også skiftfolk hjelpte til med å legge til rette med blant anna materialar, som kunne hentast ut på ulike plassar i produksjonen.

Det finst fleire eksempel som kan samanliknast med det vi i dag tenker på som velferdsstaten sine oppgaver: i 1930-åra hadde bedriftsleiinga i Follafoss nekta å gi pengestøtte til arbeidarane sin

sjuke- og hjelpekasse. I 1947 ga ho for første gong ein sum. Men ho vegra seg mot å binde seg til årlege bidrag. Her og vart eit velferdstiltak styrka etter ein handel mellom ei sterk fagforeining og ei bedriftsleiing med mykje pengar.

Alderspensjon for sliperiarbeidarane hadde vore diskutert i 1930-åra, utan at ein fekk bedrifta med på å støtte varige ordningar. Det kom først etter krigen (den første offentlege alderstrygda vart lovfesta i 1936, men der var summene små). Da sliperileinga i 1946 sa opp alle som hadde passert 70 år, reiste fagforeininga pensjonskravet på ny. I påvente av at leiinga kom med eit tilbod, ga foreininga ein sum frå eigen kasse til dei gamle som vart utan arbeid. Men i 1948 gjekk leiinga i gang med å planlegge ein pensjonskasse. I 1950 vart den sett i gang, med grunnfond og årlege tilskot frå bedrifta og medlemsavgift frå arbeidarane.

Paternalisme eller fagforeiningsmakt?

Sosiale hjelperiltak i regi av bedrifter var slett ikkje nytt. Heilt sidan slutten av 1800-talet hadde mange bedriftsleiarar i industrien gjort det til del av sin politikk å yte sosiale gode til arbeidarane for å hindre at dei hamna i sosial naud om dei vart sjuke, skadde eller gamle. På den tida var dette del av ein paternalistisk leiarstil, som bygde på det prinsippet at godene vart delte ut ikkje etter krav, men

av sjefen (pater) sin gode vilje. Den nye pensjonskassen i Follafoss skilde seg frå det vi forbind med paternalisme på eit viktig punkt: Sjølv om fagforeininga eigentleg ikkje hadde noe med den nye pensjonsordninga å gjere, kom tiltaket i gang etter at fagorganisasjonen hadde pressa på, og dels halde i gang eigne pensjonsordningar før.

Fagforeininga var slik sett ein viktig pådrivar for å få ut gode frå bedrifta, og for å pløye noe av utbyttet av dei gode åra inn i lokalsamfunn og arbeidervelferd. Fagforeininga gjorde seg også til vakt-haldar for å sikre det ho såg som rettferd i fordelinga av velferdsgoda. Fleire eksempel viser dette. Da leiinga i Follafoss i 1953 nekta koner og ungar til arbeidarene å bruke det nye badet som nettopp var bygd i tilknytning til fabrikkjen, protesterte fagforeininga. Det var urimeleg at familien til dei tilsette skulle måtte betale for å få bade seg i fabrikkjen, heitte det.

I 1952 ga sliperiet ein stor sum til barnehage. *“Saken som er tatt opp av Verran sokneråd har vunnet stor tilslutning og forståelse blant arbeiderne i Follafoss”*, meinte leiinga. Som kommentar til vedtaket heitte det at *“Det anses å være av betydning at Folla i likhet med andre bedrifter deltar i omkostningene i forbindelse med gjennomføringen av forskjellige velferdstiltak på bedriftstede”*.

Det som truleg står att i Follafoss som det tydelegaste varige teiknet på kor mykje bedrifta gjorde for staden i 1950-åra, er

kyrkja. Direktør Alf Matzinger var “litt religiøs”, fortel ein av arbeidarane. *“Dessutan var han mot at pengane skulle bli tekne bort frå Folla”*, har ein annan arbeidar fortalt. I 1953 fekk direktøren styret med på å bevilge 50 000 kroner til kyrkjebygg og 10 000 til orgel. Samtidig sørga han for å ha såpass mange tilsette i dagarbeidsgjengen ved sliperiet at noen av dei kunne brukast til å arbeide med kyrkja, og det i arbeidstida. Folk frå arbeidsstokken ved sliperiet vart brukt til å omarbeide terrenget omkring kyrkja.

Eit eksempel til kan nemnast: Alt i 1920-åra hadde sliperiarbeidarforeininga vore ute etter å skaffe seg ein ferieheim. I 1952 vart spørsmålet teke opp på ny. Året etter fekk foreininga Grubedalen, ei hytte ved det store fjellvatnet Holden, i gåve frå bedrifta – vel å merke *til fagforeininga*. Ho svarte med takkeskriv til direktøren – *på vegne av arbeidarane*. Også ferieheimen vart hugsa som kombinert fagforeiningstiltak og velmeint gåve frå bedrifta.

Det kan hørast ut som eit paradoks at dette skjedde på måtar som styrka både fagorganisasjonen og inntrykket av ei godmeint og paternalistisk leiing. Paternalisme blir elles gjerne sett som ein lei-arstil som i tidleg industri sto i klår konflikt med tankar om fagorganisering, forhandling og hevdning av kollektiv rettferd. Den klassiske paternalisten styrte helst som ein ‘streng men snill’ og dermed faderleg herre, og han likte ikkje å bli møtt med organiserte krav.

Om direktøren i Follafoss i 1950-åra

Arbeidarfellesskapet var viktig også i fritida. Follafoss Arbeidermannskor 1937, her på trappa til Folkets Hus i Follafoss. Nokre av mellomkrigstidas parolar kan skimtast i bakgrunnen. Utlånt av Olav Vold, Follafoss. Kilde: www.lokalhistoriewiki.no/index.php/Fil:Arbeidermannskoret_i_Follafoss.jpg, PD.

vart det fortalt mye som stadfesta eit slikt bilde. Han var ein leiar mange sliperiarbeidarar kom til å hugse som fjern og streng. Men så kunne han altså bruke sitt herredømme også til å bestemme mye som var ‘bra for Follafoss’. Fleire gamle arbeidarar som eg intervjuar i 1980-åra, stadfesta dette inntrykket av direktøren: *“Matzinger lovte oss betre hus, og vi fekk det. Det var godt gjort av ein direktør det. Hadde han lovt noe, så heldt han det. Det var ei av hans gode sider”*, fortalte ein. Ein annan sa det same, og føydde til at *“hadde han sagt nei, så var det ikkje meir å snakke om”*.

Det interessante er at det her ser ut til at ein slik leiartype fungerte godt saman med ei sterk fagforeining. I Follafoss var det ikkje nytt at fagforeininga sto sterkt. Lenge hadde det her vore slik at dei som begynte på sliperiet, måtte melde seg inn i sliperiarbeidarforeininga om dei skulle bli akseptert som kollegaer. I 1948 fekk foreininga bedrifta med på å tariffeste at tilsettingar i fast stilling skulle skje etter konferanse med tillitsmennene. Samtidig regulerte foreininga opptaket av nye medlemmer på ein måte som i praksis styrte kven som kunne få jobb på sliperiet. Ein som kom utanbygds frå i 1955, hugsa lenge etterpå at han den første tida vart nekta opptak i foreininga: *“Formannen var livandes redd for at utanbygdes skulle ta arbeid frå Follabyggen”*, seier han. Men etter ei tid i midlertidige jobbar kom han seg inn både i foreininga og i fast jobb. I 1956 gjekk bedriftsleiinga også med på å ta inn i tariffavtalen at berre organiserte arbeidarar skulle få fast jobb i sliperiet.

Det kan ha vore fleire grunnar til at leiinga såg positivt på ei sterk fagforeining. Fagforeininga sto for ro og orden. No hende det faktisk at leiinga bad misnøgde arbeidarar heller gå på møta i foreininga enn å hisse seg opp over avtalte arbeidsvilkår. I gode tider kor bedrifta ikkje lenger hadde ein kø av ledige arbeidarar å velje i, var det sjølvsagt også lettare for kvar enkelt arbeidar å stille

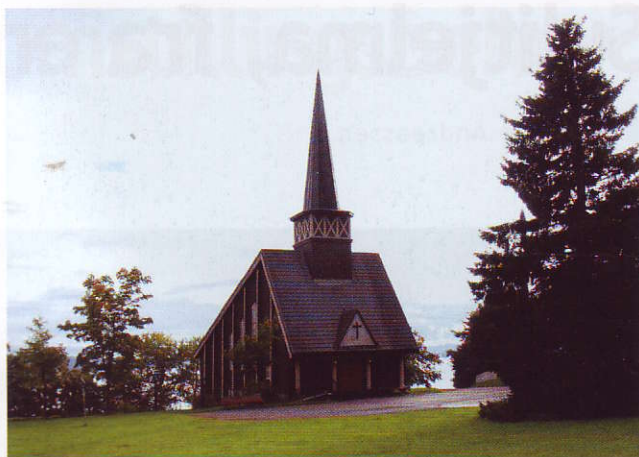
Da det i 1950-åra vart bygd ny kyrkje i Follafoss, løyvde bedriften ein pengesum til bygging og til orgel. Dertil sytte direktøren, "som var litt religiøs", for at tilsette ved sliperiet kunne brukast til arbeid med reisinga av kyrkja, i bedriftens arbeidstid. Foto: Per Arvid Åsen.

krav på eiga hand. Da kunne fagforeininga brukast ikkje berre til å forhandle fram gode avtalar, men også til å dempe dei som ville ha betre vilkår enn det som var avtalt. Slik kunne gode konjunkturar også skape forhold som gjorde bedriftsleiinga interessert i å samarbeide med ei sterk fagforeining.

Og fagforeininga var sterk. På eit medlemsmøte i sliperiarbeidarforeininga i 1950 vart det skrytt av at ho med sine 151 medlemmer hadde hundre prosent oppslutning. Likevel hendte det enno av og til at sliperiarbeidarforeininga i Follafoss måtte ta ein runde i bedrifta for å undersøke "hvem som er uorganisert", og be dei ordne seg. Frå 1956 forplikta leiinga seg altså til å hjelpe foreininga med å passe på at alle let seg organisere. Direktøren ser ut til å ha oppfylt sin del av den jobben. Det hendte at han sjølv personleg gjekk på arbeidarar som ikkje ville stå i fagforeininga. Ein som fortalte om dette mange år seinare, hugsa at han sjølv var med foreiningsformannen opp på kontoret til direktøren for å få hjelp til å få to nye til å melde seg inn i foreininga. Matzinger skal da ha svart at "han ikkje la seg så mye borti organisasjonen, men har de problem, så skal eg kalle inn vedkommande, og seie at han enten har å organisere seg, eller slutte. Direktøren var så reinhårig, ville ikkje ha noe ufred på arbeidsplassen". Slik hugsa den gamle arbeidaren det i eit intervju i 1980-åra.

Ein lokal sosial orden

I 1950-åras Follafoss sto altså paternalistisk og autoritær leiarstil og sterk fagorganisasjon ikkje i vegen for kvarandre. Tvert imot. Sosiale tiltak vart tilført smak og farge både av godmeinte gaver og vellykka fagforeiningskrav. Til forskjell frå klassisk paternalisme, som vi er vande med å sjå som nokså uforeineleg med fagorganisering, krav og forhandling, ser vi at ein fullt utvikla og sterk fagorganisasjon i Follafoss på 1950-talet fekk vern frå ein sjef som på si side dermed kunne styrke sitt håp om

å få utøve makta si utan bråk, og som vart hugsa både som streng og velmeint.

Slik kan ein kanskje seie at i desse gode åra vart fagorganisasjonen viktigare enn tidlegare, ikkje berre for å sikre medlemmene del i godene, men for å sikre bedrifta sin sosiale orden. Fagorganisasjonen skaffa arbeidarane viktige gode, og gjorde sitt for å få dei same arbeidarane til å innordne seg det som gjaldt av sosiale reglar. Fagforeininga rokka ikkje ved den strenge og autoritære direktøren sin leiarstil. Samtidig rokka ikkje han ved fagforeininga sin sosiale kontroll.

Mye av det som heldt denne orden saman, den sterke fagforeininga, den paternalistiske direktøren og dei gode tidene som ga dei begge mye å spele på, vart borte eller svekka i 1960-åra. Men det er ei anna historie.

Ingar Kaldal (f. 1955) er professor ved Institutt ved historie og klassiske fag ved NTNU i Trondheim.

Artikkelen bygger på materiale frå forfattern si doktoravhandling: Ingar Kaldal. *Arbeid og miljø ved Follafoss Tresliperi og Ranheim Papirfabrikk 1920–1970*. Historisk Institutt skriftsserie 3/1994. Avhandlninga kan enno skaffast ved å kontakte forfattern: ingar.kaldal@ntnu.no.

Gratulerer Halsa kommune, Halsa historielag og Geitbåtmuseet!

I samband med kulturminnedagane, som i år var lagt til 4.-9. september, blir det kvart år delt ut ein pris for beste lokale arrangement. Årets vinnarar var Halsa kommune på Nordmøre i samarbeid med Geitbåtmuseet og Halsa historielag. Temaet for konkurransen var "møteplassar", og i Halsa hadde dei fått til dette under overskrifta "Kulturminnedagane i Halsa – dei gamle anløps- og handelsstadene".

Prisen var på 30 000 kroner, diplom og heiderleg omtale. Den blir delt ut av Nasjonalkomiteen for kulturminnedagen, som består av representantar for Norges kulturvernforbund, Riksantikvaren, Kulturrådet og Norges museumsforbund.

Kulturminnedagane blir arrangerte kvart år over heile Europa, og omfattar 50 land. Det er Europarådet som har innstifta markeringa.

"Kjerkjebåten" Fjordamerra, med akterspegel og sju par årar. Kyrkjebåten er ein variant av geitbåten. I Valsøyfjorden i Halsa kommune er det eit eige museum for geitbåtar, sjå www.nordmore.museum.no. Museet er ein del av Nordmøre museum. Foto: Olve Utne 2012 (www.lokalhistoriewiki.no/images/C06787_Fjordamerra_%281996%29.jpg, cc-by-sa).